

ВЕКТОРИ НАВЧАННЯ МИСТЕЦТВУ РЕСТАВРАЦІЇ КНИГИ

УДК: 025. 85:371. 31

Леся ДЗЕНДЗЕЛЮК

*ст. викладач кафедри графіки та дизайну друкованої
продукції УАД, м. Львів, Україна, dzlesia@ua*

Анотація. Розглянуто основні напрямки навчання реставрації давніх книг в Українській академії друкарства. Розкрито науковий підхід щодо вивчення реставраційних об'єктів і вибору методів консервації, які дозволяють максимально зберегти архітектоніку пам'яток.

Ключові слова: реставрація, стародруки, рукописні документи, пам'ятки писемності, авторська книга.

Мистецтво реставрації є невід'ємною частиною справи збереження культурних надбань народу. Справа благородна, однак відповідальна і скрупульозна. Якісна реставрація дозволяє не лише викликати естетичну цілісність сприйняття образу об'єкта, але і забезпечує фізичну міць і стійкість його до впливу зовнішніх чинників, а отже, продовжує життя пам'ятки. На сьогодні ланка реставраційної науки, що обіймає справу збереження пам'яток писемності, перебуває на стадії розвитку.

Постановка проблеми. Навчання фахівців із реставрації книг, документів та творів мистецтва на паперовій чи пергаментній основах упродовж тривалого часу було проблемою і до сьогодні є актуальним для суспільства. Ще донедавна реставратори раритетних видань навчалися ремеслу самотужки, перебираючи досвід від старшого покоління, опрацьовуючи нечисленну літературу, застосовуючи традиційно усталені прийоми – очищення, заклейка, підклейка, латання і т. п. Однак сьогодні піонером навчання фаху реставратора стародруків та рукописів стала кафедра графіки та дизайну друкованої продукції Української академії друкарства.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. База спеціалізованих реставраційних літературних джерел є мізерною. На сьогодні не маємо жодних українських публікацій, які стосуються системи навчання реставрації творів на паперовій чи

пергаментній основі. Окремі статті з питань реставрації конкретних пам'яток писемності опубліковані в матеріалах науково-практичних конференцій із питань збереження історико-культурної спадщини. Вони не висвітлюють мистецтва реставрації в цілому, однак відкривають специфічні підходи щодо рятування раритетів. Доступним допоміжним навчальним матеріалом для майбутніх реставраторів, спеціалістів-початківців можуть слугувати методичні рекомендації «Реставрація творів графіки» [1], основані на багаторічному досвіді, здобутому працівниками відділу реставрації графіки Всеросійського художнього науково-реставраційного центру імені академіка І. Е. Грабаря (м. Москва). Цінним навчальним посібником є і праця когорти санкт-петербурзьких реставраторів «Основні технологічні процеси реставрації документів» [2] та монографія «Наукові основи консервації документів» [3]. Однак у царині конструкції давніх книг маємо обширну монографію нашої краєвки О. М. Гальченко «Оправа східнослов'янських рукописних книг та стародруків в Україні» [4]. Тут автор на підставі матеріалів з історії інтролігаторства та власних спостережень аналізує розвиток східнослов'янського інтролігаторства, виокремлює ознаки, якими можна керуватись для здійснення реставрації без порушення архітекtonіки книги, зберігаючи тим самим для дослідників усю, закладену в кодекс, інформацію. Праця І. П. Мокрецової «Середньовічна книжкова оправа: Історія, матеріали і техніка, принципи реставрації» також розкриває картину поступового розвитку книжкової оправи [5]. У навчальному посібнику автор розглядає оправу не лише як самостійний об'єкт прикладного мистецтва, але й аналізує техніки її виготовлення, збереженості конструктивних і декоративних елементів, розкриває їх значимість для визначення побутування кодексів, подає рекомендації по реставрації оправ.

Метою роботи є акумуляція досвіду нечисленних фахівців з реставрації книги та постановка підготовки професійного рівня сучасного спеціаліста зі збереження пам'яток писемності та друку.

Результати роботи. Основним акцентом у навчанні справі реставрації, поряд із відновленням експозиційного та експлуатаційного станів реставраційних об'єктів, стало збереження автентичності кожної складової книги [6, 7]. Реставрація з високосенситивного ремесла, яким вона була кілька сто-

літь тому, трансформується у складну наукову діяльність, яка передбачає проведення фізико-оптичних, фізико-хімічних, а також, що не менш важливо, й історико-мистецтвознавчих досліджень. Пройшовши декілька етапів свого розвитку, вона зміцнилася як теоретично, так і методологічно і, тісно переплівшись із рядом спеціальних дисциплін, становить зараз зовсім нову, ще відносно молоду науку, яка й далі перебуває у стадії формування.

Нове амплуа реставрації книги – наукова обґрунтованість, дослідницький процес, який переростає у розпізнавання [8], фіксацію і збереження характерних особливостей пам'ятки з мінімальним втручанням в архітектоніку, а за необхідності – виконання чіткої реконструкції тих чи інших складових раритету. Це дозволяє максимально зберегти дослідницький матеріал для істориків, мистецтвознавців, книгознавців, палеографів, бібліопегістів.

На сьогодні досягнення високого науково-професійного рівня можливе лише при засвоєнні історично-технічного підґрунтя процесів створення книги. Тому навчальний курс підготовки спеціалістів у царині реставрації рукописів та стародруків включає такі дисципліни: «Основні реставраційні процеси», «Історичне матеріалознавство», «Історія інтролігаторського мистецтва», «Реконструкція книги», «Реставрація, консервація та збереження рукописів і стародруків». Увінчують цикл навчання реставраційній справі дипломні роботи, предметами для дослідження і реставрації яких стають справжні раритети-пам'ятки XVII–XX століть.

Студенти набувають знань із технології виготовлення матеріалів – складових давньої книги (паперу, чорнила, фарб, пергаменту, шкіри, тканини, дерева, кістки, металу, каміння, емалі, ниток), їх хімічної природи, що дозволяє здійснювати припущення щодо місця та періоду створення пам'ятки і прогнозувати її поведінку при впливі тих чи інших зовнішніх чинників. Вміння визначати способи шиття блоку, капталів, прикріплення форзаців, розуміння конструктивних засад системи з'єднання блоку з кришками оправи та технічних інтролігаторських прийомів оздоблення оправ допомагають у виваженому укладанні плану і виконанні реставраційних заходів.

Підготовка високопрофесійних фахівців реставраційної справи включає освоєння методик проведення наукових досліджень, зокрема визначення довжини волокон, структури та

товщини паперу, показника рН, тестування стійкості чорнила та фарб, оцінювання міцності прикріплення фарбового шару, встановлення різновидностей біологічних уражень, філігранологічна обсервація і т. ін.

Майбутні реставратори книги вчаться аналізувати об'єкт з історичного, мистецького, стилістичного погляду, ідентифікувати використані матеріали і техніки виконання. Особливо важливі творчі підходи при реконструкції окремих складових оправи, виготовленні мальованих паперів, тонуванні реставраційних матеріалів, трактуванні книги як твору мистецтва в описовій та фотографічній документаціях. Мануальні вміння найкраще розвиваються при вивченні шрифтів, реконструкції рисунку тиснень на оправах (виготовленні лінолеумних кліше для оздоблення пам'яток). Доречне вивчення дисциплін «Рукописні, друкарські шрифти» та «Авторська книга». Мистецьке сприйняття, творчі можливості із застосуванням пластичних навиків, знання історичних аспектів творення книги наші студенти відображають на практиці, виконуючи курсову роботу в матеріалі. Важливим є і опис, котрий супроводжує практичну роботу, в якому подається концептуальне мотивування особливостей конструкції та оздоблення авторської книги.

Відшліфовуючи практику на макетах та зразках, майбутні реставратори під наглядом досвідченого фахівця мають можливість виконувати на оригінальних зразках різноманітні консерваційні заходи: дезінфекцію, механічне та хімічне очищення, нейтралізацію, заповнення втрат, зміцнення, шиття, монтаж і т. ін. Особлива увага звертається на етику і ретельність виконання всіх операцій, вміння працювати самостійно.

Дипломні роботи є апогеєм навчального процесу, свідченням фаховості нових реставраторів. Завдяки співпраці з Львівською національною науковою бібліотекою України ім. В. Стефаника, музеями Львова та області, дипломними реставраційними об'єктами стали фондові раритети, зокрема «Євангелія» (1690 р. та кін. XIX ст.), «Псалтир» (1808 р.), лицева Біблія Г. Доре (XIX ст.), «Божественна Літургія Св. Іоанна Златоустаго» (1850 р.), «Буквар» та «Катехизм» (кін. XIX ст.), географічні атласи (поч. XVII ст. та сер. XVIII ст.), глобус (XVIII ст.), графічні листи архітектора Т. Тальовського (кін. XIX ст.), гравюри (XVIII-XIX ст.), нотні видання (XIX ст.), пергаментна грамота (кін. XIX ст.), археологічні знахідки – документи періоду II Сві-

тової війни, періодичні видання XIX ст. «Нива», «Ваза», «Illustrirte frauen zeitung», афіші (кін. XIX ст.) та інші. Симбіоз знань, історично складених традицій побудови книги та мануальних навиків дипломанти представили у проектах, що репрезентують реконструкцію оправ та авторську книгу. Цікавими були реконструкція золотарської оправи Євангелія XVII ст., оправ візантійського кодексу з металевим окладом, кодексу епохи каролінгського Відродження XVIII ст., розробка іконописної оправи, книг почесних гостей міста та до ювілею кафедри тощо.

Поряд із рестараційними навиками в дипломних проектах студенти показують ще й дизайнерські вміння щодо розробки поліграфічної продукції. Базуючись на наукових дослідженнях, вони створюють на базі реставраційних об'єктів каталоги оригінальних шрифтів, оздоблень, листівки, інформаційні буклети, розробляють чи реконструюють нові оправи, а навіть і тексти чи ноти.

Магістерські роботи висвітлюють наукові дослідження художніх, поліграфічних, історичних аспектів. Працюючи над пам'яткою, студенти розширюють можливості досліджень, здобувають нові знання, навіть стають відкривачами прихованої інформації, здобуваючи її при демонтажі реставраційних об'єктів.

До наукової роботи залучаємо студентів усіх курсів, результати своїх досліджень вони викладають у публікаціях та доповідях на науково-практичних конференціях.

Сьогодні деякі з випускників кафедри свій життєвий шлях пов'язали з реставрацією, забезпечуючи фахове збереження пам'яток писемності та друку, працюючи в музеях, бібліотеках, архівах, застосовуючи кваліфіковану консервацію та реставрацію, яка насамперед базується на ретельному дослідженні фондів одиниць.

Завдяки розробці серії інструментів та пристроїв для реставраційних робіт [9, 10] ВАТ «Український науково-дослідний інститут поліграфічної промисловості ім. Т. Шевченка» маємо змогу навчати студентів виконувати реставраційні процеси на належному рівні.

Висновки. Таким чином, процес розвитку системи навчання мистецтву реставрації, підготовка фахівців із реставрації раритетних видань, на нашу думку, є перспективним, дає вагомі результати і потребує подальшого розвитку. Адже завдя-

ки кваліфікованим фахівцям реставраційні об'єкти розглядаються з особливої художньої, історичної, документальної, естетичної, наукової, духовної або релігійної цінності, виокремлюються культурні надбання суспільства, які передають матеріальну та культурну спадщину від покоління до покоління. Турбота про пам'ятки певною мірою лежить на плечах реставраторів, тому вони несуть відповідальність не лише перед самими об'єктами, але й перед їх творцями, авторами, суспільством та майбутніми поколіннями.

ЛІТЕРАТУРА

1. Реставрация произведений графики: Методические рекомендации / Сост.: Л. Л. Метлицкая, Е. А. Костикова. – М.: ВХНРЦ им. И. Э. Грабаря, 1995. – 184 с.
2. Основные технологические процессы реставрации документов: Учеб. пособие / РНБ. ; Авт. и сост.: С. А. Добрусина и др. – СПб., 2002. – 65 с.
3. Добрусина С. А., Чернина Е. С. Научные основы консервации документов / РНБ. – СПб., 1993. – 126 с.
4. Гальченко О. М. Оправа східнослов'янських рукописних книг та стародруків в Україні: історія, структура, опис / О. М. Гальченко. – К., 2005. – 375 с.
5. Средневековый книжный переплет: История, материалы и техника, принципы реставрации: учеб. пособ. / авт. – сост. И. П. Мокрецова; отв. ред. С. С. Попадюк. – М.: РГГУ, 2005. – 141 с.
6. Дзендзелюк Л. С., Льода Л. М. Этические аспекты обеспечения сохранности исторических памятников // Сохранность и доступность культурных и исторических памятников. Современные подходы: материалы VI международной научно – практической конференции, Санкт-Петербург, 20-22 октября 2009 г., / Российская национальная библиотека, Федеральный центр консервации библиотечных фондов. – Санкт-Петербург, 2010. – С. 355-360.
7. Дзендзелюк Л. С., Льода Л. М., Тимошенко Е. Р. Основи збереження автентичності при реставрації книги // Записки Львівської наукової бібліотеки ім. В. Стефаника. – Львів, 2006. – Вип. 14. – С. 524-530.
8. Дзендзелюк Л. С., Льода Л. М. Книгознавчі аспекти реставрації // Записки Львівської національної наукової бібліотеки України імені В. Стефаника: збірник наукових праць / НАН України, ЛННБУ ім. В. Стефаника; редкол.: М. М. Романюк (відп. ред.) та ін. – Львів, 2009. – Вип. 1 (17). – С. 315-332.

9. Макаровський Б. С., Ільчишин М. Д., Дзендзелюк Л. С., Льода Л. М. Інноваційні технології в консервації документів // Поліграфічний кур'єр. – Харків, 2007. – № 6 (41) іюнь. – С. 6, 7.
10. Романюк М. М., Ільчишин Б. С., Льода Л. М., Макаровський Б. С. Раритетним виданням друге життя // Бібліотечна планета / Національна парламентська бібліотека України – Київ, 2007. – № 2 (36) – С. 10-13.

THE VECTORS OF LEARNING THE ART OF RESTORATION OF BOOKS

Lesja DZENDZELYUK,

*senior lecturer in graphic design and print production UAH,
Lviv, Ukraine*

Annotation. *The main areas of study restoration of old books at the Ukrainian Academy of Printing. Solved scientific approach to study the restoration of objects and selecting conservation methods that allow maximum preservation of architectonic monuments.*

Key words: *restoration, old books, handwritten documents, memo writing, books.*